

Источники и литература

1. Белавина И.Г. Восприятие ребенком компьютера и компьютерных игр // Вопрос психологии. – 1993. – №3.
2. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. – М.: Педагогика. 1998.
3. Новоселова С.Л. Развитие мышления в раннем возрасте. – М.: Педагогика. 1999. – С 45–78.
4. Новые информационные технологии в дошкольном образовании / Под ред. Горвица Ю.М. – М.: Линка-пресс, 1998.

Сухарєв М.В.**СПРОБА ВВЕДЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ РЕНТИ В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В СЕРЕДИНІ ХІХ ст.**

Проблема матеріального забезпечення православного духовенства на сьогоднішній день є достатньо актуальною. Належним чином вона не врегульована і на законодавчому рівні. Тому важливо знати, яким способом її намагалися розв'язати в минулому, щоб запобігти небажаних помилок. Особливу увагу слід звернути на відносини між православною церквою і державою в економічній сфері.

Метою представленої статті є розробка питання про спробу введення церковної ренти в Таврійській губернії в середині ХІХ ст. У цьому зв'язку слід розглянути три основні задачі: причини спроби введення церковної ренти в Криму і Північній Таврії у 50-і рр. ХІХ ст.; процес взаємодії органів державної влади і Херсонської єпархії з метою реалізації соціального нововведення; причини відмови від введення церковної ренти у вказаному регіоні.

Досліджувана проблема не знайшла відображення в наукових працях. Матеріал статті базується виключно на архівних джерелах та опублікованих законодавчих актах.

Розвиток православної церкви в Російській імперії у другій половині ХVІІІ ст. визначався секуляризаційною реформою Катерини ІІ, розпочатою в 1764 р. Законодавство цього періоду забороняло церковним причтам використовувати примусову працю парафіян для матеріального самозабезпечення. Оскільки саме в цей час Крим і Північне Причорномор'я стали складовою частиною Російської імперії, вказана заборона розповсюджувалася і на Таврійську область.

Деякі зміни в церковне законодавство вніс Павло І. 11 січня 1798 р. імператор затвердив указом спільну доповідь Сенату і Синоду, яка повинна була розв'язати проблему церковного землеволодіння [1]. Доповідь передбачала відведення до кожної православної церкви (за винятком міських) 33 дес. землі, з яких 30 дес. приходилося на рілля і 3 дес. — на сінокісні угіддя. Священнослужителям заборонялося обробляти церковні наділи. Цим повинні були займатися парафіяни. Врожай, зібраний селянами з церковної ділянки, надходив у розпорядження причту. По суті, держава вводила для селян церковну панщину. За домовленістю із священнослужителями парафіяни могли розраховуватися не натурою (найчастіше зерном), а грошми за відповідними цінами. Але на практиці указ фактично не діяв. Незабаром, 3 квітня 1801 р., новий імператор Олександр І його відмінив [2].

Однак у середині ХІХ ст. державна влада знову вдалася до позаекономічних заходів матеріального забезпечення православного духовенства. Нововведення повинні були торкнутися і Таврійської губернії. 31 березня 1850 р. виконуючий обов'язки Новоросійського генерал-губернатора Федоров надіслав листа Таврійському губернатору Пестелю [3]. У листі Федоров повідомляв, що Синод Російської православної церкви затвердив докладні штати сільських причтів у деяких єпархіях (Санкт-Петербурзькій, Новгородській і ряді інших). Синод розглянув питання про поширення на причти цих єпархій Найвище затвердженого 20 липня 1842 р. “Положення” про забезпечення землями, будинками й одноразовою допомогою православного сільського духовенства в західних губерніях. Синод вважав, що згадане “Положення” можна розповсюдити і на великоросійські губернії, а згодом на всі губернії Російської імперії. Робити це, на думку членів Синоду, слід обережно, оскільки парафіяни повинні бути готові до нововведення, тоді як у західних губерніях воно вже тривалий час практикувалося для запобігання залежності православного духовенства від іновірних поміщиків [4].

Новоросійський генерал-губернатор, виконуючи вимогу міністра внутрішніх справ, наказав Таврійському губернатору обговорити “Положення” від 20 липня 1842 р. у спеціально створеному комітеті. У комітет повинні ввійти губернатор, губернський предводитель дворянства, керівник Таврійської палати державного майна, а також представник Херсонської єпархії, якій підпорядковувалися таврійські парафії. Обговоривши “Положення” і узгодивши свою позицію з Херсонським архієпископом, члени комітету повинні були надіслати генерал-губернатору бажані для них поправки у розглянутий документ.

Щоб зрозуміти суть питання, звернемося до змісту згаданого законодавчого акту. 20 липня 1842 р. імператор Микола І затвердив “Положення про забезпечення православного сільського духовенства землями, будинками й одноразовою допомогою в губерніях: Вітебській, Могильовській, Мінській, Віленській, Гродненській, в Ковельському та Овруцькому повітах Волинської губернії і в Білостокській області” [5]. У документі визначалися умови наділення землею православних парафій у даному регіоні Російської імперії. У цілому церковна земля в цих губерніях відводилася на загальних основах. Але були і деякі особливості. “Положення”, зокрема, повідомляло, що селяни зобов'язані обробляти 10 дес. землі, що належить священнику їхньої парафії [6]. Втім, застосовувалися й інші варіанти. Парафіянам дозволялося замість трудової повинності щорічно видавати священнику відповідну кількість продуктів (натуральна церковна рента) або платити пастирю гроші для наймання робочої сили. Якщо у володінні священника знаходилося більше 10

дес. землі, то надлишки земельної площі священник міг обробляти сам або здавати їх в оренду. “Положення” віддавало перевагу першому варіанту. Якщо священник здавав свою 10-десятинну ділянку в оренду, селяни звільнялися від її обробки. Цікаво, що священнослужителів зобов'язували застосовувати на своїх ділянках передові сільськогосподарські технології. У малолюдних парафіях кількість робочих днів на церковній ділянці для селян можна було скорочувати [7]. У цьому випадку передбачалася виплата допомоги причту з коштів духовного відомства для того, щоб земельна ділянка священника була цілком оброблена. На відміну від священників, диякони, паламарі і проскурниці обробляли свої церковні наділи самостійно або наймали для цього працівників. Парафіяни допомагали церковнослужителям тільки за власним бажанням. Пункти вищеописаного законодавчого акту і повинні були обговорити таврійські чиновники.

2 травня 1850 р. Новоросійський генерал-губернатор повідомив Таврійському губернатору про те, що Херсонський архієпископ Інокентій призначив настоятеля Сімферопольського Олександро-Невського собору протоієрея Михайла Родіонова представником єпархії в Таврійському губернському комітеті, заснованому для розгляду питання про забезпечення землями, будинками й одноразовою допомогою православного сільського духовенства [8].

Перше засідання комітету відбулося 9 листопада 1850 р. [9]. На ньому було прийнято кілька важливих рішень. Члени комітету погодилися з необхідністю поширення “Положення” від 20 липня 1842 р. на Таврійську губернію. Комітет постановив, що з середовища парафіян необхідно призначити осіб, які будуть вибирати з володінь парафіян землю і відводити її церквам, розробляти плани відповідної винагороди священників за відсутню землю, розклад робочих днів селян на церковних ділянках. Контроль за цим процесом у казенних селищах доручалося здійснювати поряд із благочинними повітовим начальникам, у поміщицьких селищах — повітовим предводителям дворянства, у змішаних казенно-поміщицьких поселеннях — спільно повітовим начальникам і повітовим предводителям дворянства. Земельні проекти, складені на місцях, слід було надсилати в губернський комітет для розгляду і схвалення. Збір проектів офіційно починався в середині грудня 1850 р.

Члени комітету справедливо вказували на те, що крім державних, поміщицьких і державно-поміщицьких російських сільських парафій в Таврійській губернії діяли також православні храми у двох болгарських колоніях (Кишлав та Ізюмівка) і в грецькій колонії Балтачокрак. Крім того, священнослужителі грецьких військових поселень Балаклавського батальйону не забезпечувалися казенним утримуванням і вимагали зрівняння в правах з іншими сільськими парафіями (маються на увазі відведення землі, призначення робочих днів для парафіян і т.д.). Однак про цих колоністів у “Положенні” для західних губерній від 20 липня 1842 р. нічого не було сказано. Тому комітет звернувся до генерал-губернатора з проханням поширити це “Положення” і на православних колоністів.

З аналогічним проханням до Федорова 13 січня 1852 р. звернувся і Херсонський архієпископ Інокентій [10]. Єпархіальний архієрей вважав, що “Положення” для західних губерній треба цілком поширити на причти церков колоністського і військового відомств (тобто на болгар і греків Тавриди). Інокентій закликав генерал-губернатора зробити відповідне розпорядження.

Протягом 1852 р. питання з православними колоністами було вирішено. 9 серпня 1852 р. на ім'я Таврійського губернатора надійшло повідомлення з Попечительного комітету про іноземних поселенців Південного Краю Росії, в якому говорилося, що в Таврійській губернії розташовані тільки три колонії, мешканці яких належать до православного сповідання [11]. Ці селища знаходилися під наглядом доглядача кримських колоній. Попечительний комітет погодився заснувати в Сімферополі колоніальний комітет по наділенню болгарських і грецьких священнослужителів необхідною кількістю землі. Куратором комітету був призначений доглядач кримських колоній колезький асесор Еккерт.

6 жовтня 1852 р. командир Балаклавського грецького піхотного батальйону рапортував Таврійському губернатору Пестелю про те, що при ньому створено комітет з чотирьох чоловік по наділенню земельними угіддями священнослужителів грецьких військових поселень [12]. Залишалось тільки запросити благочинного. У межах території Балаклавського батальйону церкви знаходилися в селищах Кадиковка, Карань, Камари, Аутка, Керменчик, Лаки, а також каплиця в Алсуї. Таким чином, на кінець 1852 р. “Положення” для західних губерній цілком поширилося не тільки на російські, але також на грецькі і болгарські парафії Кримського півострова.

14 січня 1852 р. в листі до Новоросійського генерал-губернатора архієпископ Херсонський і Таврійський Інокентій повідомляв, що одержав відзиви від Херсонського і Таврійського комітетів по забезпеченню сільського духовенства [13]. За словами Інокентія, обидва комітети погодилися з поширенням “Положення” від 20 липня 1842 р. на православні парафії Херсоно-Таврійської єпархії. Таврійський комітет прийняв рішення послідовно виконувати даний документ. Члени Херсонського комітету внесли деякі зміни. Зокрема, для селян Херсонської губернії відмінялася обробка 10 дес. землі, що належить священнику. Замість цього кожен священник повинен був щорічно одержувати від парафіян до 25 чвертей хліба. Рішення комітету мотивувалося тим, що в багатьох парафіях селяни проживали на значних відстанях один від одного. Через це ускладнювалася спільна обробка церковної 10-десятинної ділянки. У перспективі могли виникнути конфлікти між священниками і їхньою паствою. Інокентій схвалив нововведення Херсонського комітету і вирішив розповсюдити його на Таврійську губернію, щоб забезпечити єдність дій у межах очолюваної ним єпархії.

Одночасно Інокентій вказав на ряд хиб у роботі Херсонського комітету, на які необхідно звернути увагу й у Таврії. На думку архієпископа, у звітах слід точніше визначати спосіб винагороди священників хлібом, а саме: вказувати сорти хліба, що поставляється селянами, а також місце, час і спосіб доставки хліба священнослужителям (передбачалося свідчення про отримання чи неотримання продукту). Інокентій також не погодився з думкою Херсонського комітету про те, що наділення священників землею доцільно доручити єпархіальному начальству. Досвід показав, що тривале листування духовної консисторії з губе-

рнськими правліннями не сприяє швидкому вирішенню питання. Тому архієпископ закликав Новоросійського генерал-губернатора взяти під особистий контроль процес наділення сільського духовенства земельними угіддями. Зі свого боку, Інокентій зобов'язався скласти список церков Херсонської єпархії, котрі ще не одержали необхідної за законом кількості десятин землі, контролювати оформлення планів і актів на ці ділянки.

Таврійський губернський комітет обговорював питання про забезпечення сільського духовенства на своєму засіданні 16 травня 1852 р. [14]. Погодившись із заміною церковної панщини на церковний оброк (замість обробки 10 дес. землі — 25 чвертей хліба), члени комітету відзначили, що в Таврійській губернії далеко не всі парафіїни зможуть перейти на хлібне утримування священнослужителів. Наприклад, греки Балаклавського піхотного батальйону здебільшого взагалі не вирощували зернові, а сіяли тютюн, розводили сади і ловили рибу. У даному випадку проблема вимагала особливого підходу.

У листопаді 1852 р. Таврійський губернський комітет висловив наступні міркування з приводу матеріальної винагороди священників [15]: щоб зорати орендованим плугом десятину перелогової землі, засіяти її і заборонити, потрібно 3 крб. 50 коп.; щоб зібрати хліб серпом чи косою, скласти його в копи — 4 крб. сріблом; щоб перевезти зібраний хліб, обмолотити його і засипати в комору — 2 крб. 50 коп. У сумі на обробку однієї десятини потрібно витратити 10 крб. сріблом, десяти десятин — 100 крб. сріблом. Тому якщо парафіяльні селяни не хочуть відбувати трудову повинність на церковній ділянці, вони можуть або платити священнику щорічно 100 крб. сріблом, або видавати йому на цю суму хліб. При цьому слід враховувати сформовану в регіоні структуру цін.

У реалізацію намічених планів несподівані корективи внесла Кримська війна. У листопаді 1854 р. Таврійський губернатор генерал-лейтенант Пестель надіслав таємне послання виконуючому обов'язки Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора генерал-ад'ютанту Анненкову [16]. У посланні Пестель пояснював причини затримки складання проектів про наділення сільських священнослужителів землею. Губернатор побоювався, що введення нових правил може привести до розорення деяких селянських сімей і до загального селянського невдоволення. Крім того, Пестель зробив ще одне важливе зауваження: “А якщо мати на увазі пропозицію ясновельможного князя Меншикова про переселення прибережних татар у Мелітопольський повіт, то і християнське народонаселення в одному місці повинно зрости, а в іншому — зменшитися. З цієї причини з приведенням проектів до закінчення, на мою думку, слід призупинитися до закінчення цього переселення” [17]. З цього приводу Таврійський губернатор чекав розпоряджень від Анненкова. Як бачимо, в розпалі Кримської війни російський уряд планував насильницьке переселення прибережних кримських татар у Північні Таврії, що, безсумнівно, позначилося б на перерозподілі церковної землі. Як відомо, в силу низки причин часткову депортацію кримськотатарського населення здійснити не вдалося.

8 січня 1855 р. відбулося останнє засідання Таврійського губернського комітету по наділенню землею православних сільських священнослужителів під головуванням виконуючого обов'язки військового губернатора Сімферополя і Таврійського цивільного губернатора графа Миколи Володимировича Адлерберга [18]. На цей час були складені проекти перерозподілу землі для 99 церков Таврійської губернії: 53 проекти знаходилися на розгляді в Таврійському губернському комітеті, 22 проекти — у Дніпровському повітовому комітеті, 22 проекти — в Таврійській палаті державного майна, 2 проекти — в Перекопському повітовому комітеті (в кожному повіті діяли комітети, що підпорядковувалися Таврійському губернському комітету). Однак на території Таврійської губернії велися бойові дії. У деяких селищах православні церкви були знищені ворогом. Тому Таврійський губернський комітет звернувся до Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора з проханням тимчасово припинити його діяльність до завершення в Криму воєнних дій. 6 червня 1855 р. Новоросійський генерал-губернатор задовольнив прохання членів комітету, пославшись на згоду обер-прокурора Синоду [19]. По закінченні Кримської війни зазначений комітет у Таврійській губернії роботу не відновляв.

На підставі викладеного матеріалу ми можемо зробити наступні висновки. Незважаючи на секуляризаційні реформи, проведені Катериною II, періодично держава разом з церквою активно використовувала методи позаекономічного примусу селян для матеріального забезпечення православного духовенства. У 50-і рр. XIX ст. державна влада спробувала запровадити для православних парафій Таврійської губернії церковну ренту. Якщо в західних губерніях Російської імперії подібні заходи виправдовувалися політичними міркуваннями (боротьба з католицькою церквою), то в Південній Україні на перший план виходили економічні інтереси православних священно- і церковнослужителів. Органи влади Таврійської губернії всіляко сприяли впровадженню церковної ренти. Однак введенню церковних відрітків і виплат у Таврійській губернії у 1850-і рр. перешкодили Кримська війна і період післявоєнного відновлення. Влада не наважилася покласти на селян додатковий тягар церковної ренти. А незабаром розпочалася епоха буржуазних реформ, яка унеможливила подібні заходи.

Источники и литература

1. Сухарев М.В. Церковное землевладение в Южной Украине в конце XVIII — середине XIX ст. // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — 1999. — Т. 12 (51). — №1. — С. 113.
2. Указы и доклады Синода, сведения о содержании городского и сельского духовенства. 1782-1810 гг. — Государственный архив Днепропетровской области, ф. 106, оп. 1, спр. 4, арк. 1-2.
3. Дело об обеспечении землями, домами и единовременными пособиями православного сельского духовенства. Здесь начальная переписка о доставлении проектов, самые же проекты и дела об оных заведены по каждому уезду особо. 31 марта 1850 г. - 6 июня 1855 г. — Государственный архив Автономной Республики Крым, ф. 26, оп. 1, спр. 17645, арк. 1.

4. Там само.
5. Полное собрание законов Российской империи: В 57 т. — Собр. 2-е. — СПб.: Печ. в тип. 2-го Отд. Собств. е.и.в. канцелярии, 1830-1881. — Т. 17. — Отд. 1-е. — С. 775-778.
6. Там само. — С. 775.
7. Там само. — С. 782-783.
8. Див. 3. — Арк. 8.
9. Там само. — Арк. 13.
10. Там само. — Арк. 25.
11. Там само. — Арк. 49.
12. Там само. — Арк. 51.
13. Там само. — Арк. 26.
14. Там само. — Арк. 31.
15. Там само. — Арк. 107.
16. Там само. — Арк. 244.
17. Там само. — Арк. 244-245.
18. Там само. — Арк. 248.
19. Там само. — Арк. 253.

Василенко В.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ СРЕДЫ

Постановка проблемы. Переход к рыночным отношениям, провозглашенным в качестве конечной цели реформ, проводимых в Украине, проходит на базе экономики особого рода, отдельные элементы и подсистемы которой образуют развивающуюся, хотя и недостаточно эффективно, систему. Влияние несистемных, а порой и просто противоречивых, мероприятий последнего десятилетия породило специфическую экономическую систему, не имеющую аналогов в мировой истории.

Продукция большинства предприятий оказалась неконкурентоспособной на мировом рынке в результате существующего «замыкания» отечественной промышленности на себя или, в крайнем случае, на другие государства бывшего СССР. При этом конкурентоспособными на мировом рынке остались по существу только два вида продукции: сырьевая и наукоемкая продукция, производимая в рамках ВПК. В то же время экономике Украины серьезный удар нанесен разрывом хозяйственных связей, сложившихся за период существования СССР, который привел к массовому отказу производителей заключать контракты с прежними потребителями, а также потере организаций, работавших по кооперации. Это особенно заметно в химическом комплексе, отдельных отраслях машиностроения и перерабатывающей промышленности.

Система управления экономикой, ориентированная на преимущественно вертикальное, иерархическое движение информации, оказалась крайне трудно трансформируемой в систему, обеспечивающую преимущественно горизонтальное, минуя центр, движение данных. В то же время непропорционально быстро растет сеть всевозможных посредников, чья деятельность приводит к росту цен на выпускаемую продукцию и услуги, что в значительной степени ведет к снижению конкурентоспособности отечественных предприятий.

При этом отсутствие знаний и опыта действий в рыночной среде сочеталось с отсутствием установок на экономическое (рациональное, целенаправленное, с критерием максимума прибыли) поведение. Это прямое следствие долголетнего существования системы централизованного планирования и управления (административно-командной системы). Работа в ее условиях сформировала у подавляющей части руководителей навыки и установки ценностно-ориентированного и «иерархического» поведения, со специфическими «статусными» критериями принятия решений, навыки действий по правилам «бюрократического рынка». Именно эти навыки и обуславливают сегодня реакции предприятий на те или иные акции правительства, выдержанные в «классических» рыночных традициях.

Формирование рыночных отношений в настоящее время предъявляет повышенные требования к функционированию предприятий. Доминирующим условием при этом становится не столько эффективность производства, сколько эффективность функционирования субъектов хозяйствования в конкурентной среде предприятия [1]. Больше того, в настоящее время на первый план выходит проблема выживаемости предприятий, их жизнеспособность и жизнестойкость, что может быть реализовано только при устойчивом развитии организаций. При этом последнее может быть реализовано исключительно на базе формирования благоприятной внешней среды предприятия.

Анализ последних исследований и публикаций [2; 3; 4; 5; 6] показывает, что внешняя среда предприятия, это, прежде всего рынок, равновесное состояние которого постоянно регулируется ценой путем выравнивания соотношения спроса и предложения на рынках потребительских товаров, факторов производства, рынках рабочей силы, денег, ценных бумаг, информации и т.д. Значительная роль при этом отводится предприятию как субъекту хозяйствования, которое должно успешно адаптироваться к изменяющимся условиям внешней среды и одновременно формировать предпочтительные изменения внешних факторов.

Через механизмы управления система того или иного уровня развития должна достигать поставленных целей. Это возможно лишь в случае оптимального функционирования, то есть когда управление и организация гармонично дополняются процессами самоуправления и самоорганизации более низких звеньев. Иначе говоря, в системе на основе обратных связей функционирует гомеостатический механизм саморегуляции. Учитывая, что управление доминирует над другими процессами, а процессы самоорганизации